

Andrzej Chmiel

Ustrój rzymskich organów jurysdykcyjnych w sprawach karnych

Studia Prawnoustrojowe nr 12, 49-55

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Andrzej Chmiel

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Ustrój rzymskich organów jurysdykcyjnych w sprawach karnych

Ostatnie dwadzieścia lat przyniosło zdecydowany rozwój badań nad rzymskim prawem karnym zarówno w skali światowej, jak i w Polsce¹. Przemawiać za tym może chociażby duża ilość publikacji oraz rozpraw naukowych z tego zakresu, zwłaszcza prac doktorskich². Mając na względzie ten fakt, a także ogólne zainteresowanie tą gałęzią rzymskiego prawa publicznego, za godne uwagi należy uznać przedstawienie i charakterystykę najważniejszych rzymskich organów sprawujących funkcje sądownicze w sprawach karnych od czasów królewskich aż po pryncypat. Przy czym należy podkreślić, iż katalog podmiotów, które sprawowały orzecznictwo w tej sferze, zmienił się na przestrzeni dziejów państwa rzymskiego i był ściśle związany z formą sprawowania władzy w imperium.

W okresie królewskim jurysdykcja karna należała zasadniczo do króla, który jako najwyższy przedstawiciel władzy militarnej, cywilnej i religijnej sprawował ją bądź sam, bądź z pomocą delegowanych przez siebie przedstawicieli³. Owymi delegatami byli przede wszystkim *quaestores parricidii*, którzy – jak sama nazwa wskazuje – z reguły stykali się z przypadkami zabójstw (*parricidium*)⁴. W rzeczywistości kwestorzy byli właściwi także w sprawach

¹ M. Zabłocka, *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002, s. 123–134.

² Na temat stanu badań nad rzymskim prawem karnym w Polsce patrz M. Kuryłowicz, *Rzymskie prawo karne w polskich badaniach romanistycznych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Prawo” 1.7 (2003), s. 167–175. Ostatnio o dorobku naukowym prof. Adama Wilińskiego w zakresie rzymskiego prawa karnego, znaczeniu jego badań dla rozwoju tej gałęzi romanistyki prawniczej oraz pozycji lubelskiego ośrodka romanistycznego w tej dziedzinie w Polsce: A. Chmiel, *Studia profesora Adama Wilińskiego nad rzymskim prawem karnym*, „Studia Iuridica Lublinensia” 13 (2010), s. 123–132.

³ A. H. J. Greenidge, *The Legal Procedure of Cicero's Time*, New York 1901, s. 303.

⁴ A. H. M. Jones, *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford 1972, s. 35; M. Jońca, *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008, s. 59. Na temat *parricidium* por. też K. Amielańczyk, *Parricidium i poena cullei*, [w:] *Religia i prawo karne w starożytnym Rzymie*, Lublin 1998, s. 139–150.

pospolitych przestępstw zagrożonych karą śmierci, które nie mogły zostać uznane za zdradę stanu (*perduellio*) lub za naruszenie prawa religijnego⁵. Według Tacyty *quaestores* byli powoływani przez króla⁶ *ad hoc* do rozpoznania konkretnej sprawy, najprawdopodobniej w liczbie dwóch osób⁷. Podzielone są opinie co do zakresu kompetencji kwestorów. Według W. Kunkela pełnili oni funkcję samodzielnego organu sądowiczego, wcielając się w rolę ławy przysięgłych podczas procesu *in contione*⁸. Z kolei inni autorzy stoją na stanowisku, iż *quaestores parricidii* pełnili funkcję urzędników śledczych⁹, a do ich zadań należało jedynie badanie spraw o zabójstwo¹⁰. Według tej drugiej opinii kwestorzy przedstawiali królowi rezultaty przeprowadzonego postępowania i w zależności od jego wyników wnosili skargę. Do ich kompetencji należało także wykonanie wydanego przez monarchę orzeczenia¹¹.

Poza kwestorami w okresie królewskim powołano jeszcze inny organ posiadający pewne kompetencje jurysdykcyjne w sprawach karnych – *duumviri perduellionis*¹². Duumwirowie byli wyznaczani przez króla najprawdopodobniej w liczbie dwóch *ad hoc* do zbadania przypadków przestępstw oczywistej zdrady stanu (*perduellio*)¹³. Do ich kompetencji należało jedynie stwierdzenie (proklamowanie) winy zdrajcy oraz wykonanie kary¹⁴. W takim przypadku oczywistość przestępstwa wykluczała konieczność prowadzenia całego śledztwa oraz procesu karnego.

W początkowym okresie republiki rzymskiej orzecznictwo w sprawach karnych znalazło się co do zasady w kompetencji zgromadzeń ludowych,

⁵ A.H.J. Greenidge, op. cit., s. 303.

⁶ Tacitus, *Ann.* 11.22.

⁷ W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003, s. 17.

⁸ W. Kunkel, *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, München 1962, s. 37 i n. Ich rola we wstępnej części postępowania polegała na przeprowadzaniu śledztwa w przypadkach zgłoszonych zabójstw. Proces był publiczny i toczył się prawdopodobnie przed nieformalnym zgromadzeniem ludowym, które w tym przypadku pełniło rolę świadka. Por. M. Jońca, op. cit., s. 64–65; W. Litewski, op. cit., s. 27.

⁹ M. Kaser, *Das altrömische Ius. Studien zur Rechtsvollstellung und Rechtsgeschichte der Römer*, Göttingen 1949, s. 54.

¹⁰ M. Jońca, op. cit., s. 58.

¹¹ Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 614–615; J. Zabłocki, A. Tarwacka, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2005, s. 55.

¹² *Duumviri* w źródłach występują także jako *duoviri perduellionis* – M. Jońca, op. cit., s. 61. Szerzej na temat duumwirów: W. B. Tyrrel, *Duumviri in the Trials of Horatius, Manilius and Rabirius*, ZSS 91 (1974), s. 106–125; B. Santalucia, *Osservazioni sui „duumviri perduellionis“ e sul procedimento duumvirale*, [w:] *Du châtiment dans la cite. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique. Table ronde organisée par l'École française de Rome avec le concours du Centre national de la recherche scientifique (Rome 9–11 novembre 1982)*, Rome 1984, s. 439–452.

¹³ W. Litewski, op. cit., s. 26. Według B. Santalucii byli oni właściwi jedynie w takich sytuacjach, kiedy przestępcza aktywność oskarżonych była jawna i zorganizowana na tak szeroką skalę, iż konieczne stawało się powołanie specjalnego organu, jakim byli właśnie duumwirowie – idem, *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano 1989, s. 21–22.

¹⁴ B. Santalucia, *Processo penale*, [w:] *Studi di diritto penale romano*, Roma 1994, s. 152; W. Litewski, op. cit., s. 26.

a także urzędników magistraturalnych *cum imperio*. Skupiona do tej pory w osobie króla władza cywilna i wojskowa przeszła na najwyższych urzędników republiki, czyli konsulów¹⁵. W ramach przyznanego im *imperium* znalazły się kompetencje, które stały się podstawą sprawowania jurysdykcji karnej¹⁶. Pomimo tego, iż konsulowie posiadali uprawnienia sądownicze w sprawach karnych, w praktyce jurysdykcja w tej sferze w znacznej mierze była wykonywana przez *quaestores parricidi* na podstawie udzielanego im pełnomocnictwa¹⁷.

Na początku tego okresu kompetentnym organem w sprawach przestępstw zagrożonych co do zasady karą śmierci, w związku z powszechnie praktykowanym zwyczajem przekazywania ich przez magistratury ludowi¹⁸, były prawdopodobnie *comitia curiata*¹⁹. Ta sytuacja uległa jednak zmianie wraz z uchwaleniem Ustawy XII tablic, która wprowadziła zasadę, iż wszystkie sprawy zagrożone karą śmierci dla obywatela rzymskiego mają być rozpoznawane przez *comitia centuriata*²⁰. Poza nimi jurysdykcja karna była sprawowana także przez *comitia tributa* oraz w pewnych przypadkach przez *concilia plebis*²¹.

O tym, które zgromadzenie było właściwe do rozpoznania danej sprawy, a więc według dzisiejszej terminologii prawniczej o „zakresie właściwości sądowej” danego *iudicium populi*, według ustaleń A. H. J. Greenidge’a decydowały następujące przesłanki²²: po pierwsze rodzaj kary, którą proponował

¹⁵ A. Heuss, *Zur Entwicklung des Imperiums der römischen Oberbeamten*, ZSS 64 (1944), s. 67. Szerzej na temat źródeł pochodzenia magistraturalnej władzy: R. von Jhering, *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, Leipzig 1873, t. I, s. 252.

¹⁶ Th. Mommsen, op. cit., s. 543; J.L. Strachan-Davidson, *Problems of the Roman Criminal Law*, t. I, s. 103–104.

¹⁷ *Quaestores parricidii* od 509 r. p.n.e. byli mianowani corocznie przez konsulów w liczbie dwóch jako ich pomocnicy – A. H. J. Greenidge, op. cit., s. 308–309. Zasadniczo to kwestorzy z upoważnienia konsulów wnosili oskarżenia przed *comitia* w sprawach pospolitych przestępstw zagrożonych karą śmierci. Wykaz takich procesów zob w: G. W. Botsford, *The Roman Assemblies. From their Origin to the End of the Republic*, New York 1968, s. 244.

¹⁸ A.H.J. Greenidge, op. cit., s. 311.

¹⁹ B. Santalucia, *Il processo penale nelle XII Tavole*, [w:] *Società e diritto nell'epoca decemvirale. Atti del Convegno di diritto romano, Copanello, 3–7 giugno 1984*, Napoli 1987, s. 261 i n. Ten pogląd potwierdzić może fakt, iż jeszcze w okresie królewskim prywatna zemsta została zastąpiona (oczywiście za sprawą inicjatywy aparatu państwowego) właściwym procesem karnym wszczynanym przez kwestorów przed tym zgromadzeniem – G. Grosso, *Monarchia, provocatio e processo popolare*, [w:] *Studi de Francisci*, t. II, Milano 1956, s. 6. Pewien wyjątek od tej reguły stanowiły natomiast procesy sprzed Ustawy XII tablic wszczynane w drodze „rewolucyjnej” przez trybunów ludowych przed zgromadzeniem plebejskim (*concilia plebis*) – W. Litewski, op. cit., s. 32. Zestawienie takich procesów w: G. W. Botsford, op. cit., s. 267.

²⁰ Cicero, *De leg.*, 3.4.11. Por. A. H. J. Greenidge, op. cit., s. 317, 339; N. Scapini, *Diritto e procedura penale nell'esperienza giuridica romana*, Parma 1992, s. 124; B. Santalucia, *Processo penale...*, s. 164.

²¹ Por. N. Scapini, op. cit., s. 127.

²² A.H.J. Greenidge, op. cit., s. 339.

dany urzędnik magistraturalny, a po drugie kwestia, czy dana magistratura miała prawo wnieść oskarżenie przed określone zgromadzenie²³.

Sądownictwo zgromadzeń ludowych funkcjonowało bez większych zastrzeżeń w zasadzie do początku II wieku p.n.e.²⁴ Koniec drugiej wojny punickiej, terytorialny rozwój imperium, a także degeneracja zgromadzeń ludowych sprawiły, iż postępowanie komicjalne stało się pod wieloma względami nieadekwatne do aktualnych potrzeb wymiaru sprawiedliwości²⁵. Pewną próbą wyjścia naprzeciw powstałym wówczas problemom było stworzenie nowej kategorii organów jurysdykcyjnych, które zastąpiłyby zarówno sądownictwo *iudicia populi*, jak i nadzwyczajnych trybunałów karnych (*quaestiones extraordinariae*)²⁶. Były nimi *quaestiones perpetuae*, czyli stałe sądy przysięgłych.

Pierwsza *quaestio perpetua* została utworzona na podstawie *lex Calpurnia de repetundis* z 149 r. p.n.e. i dotyczyła spraw o wymuszenia, których dopuszczali się na prowincjach namiestnicy²⁷. Wydaje się, iż przewidziana dla *quaestio de repetundis* struktura organizacyjna oraz model powoływania

²³ Generalnie do kompetencji zgromadzeń plebejskich należało orzekanie w sprawach czynów, które naruszały interesy plebsu (por. przyp. 19), ponadto rozpoznawały one przestępstwa zagrożone karą grzywny – N. Scapini, op. cit., s. 127. Uprawnionymi do wnoszenia oskarżeń w tych sprawach obok trybunów byli także pełniący funkcję ich pomocników edylowie plebejscy – por. R.A. Bauman, *Criminal Prosecutions by the Aediles*, „Latomus” 33 (1974), s. 245–264. Zgromadzenia trybusowe (*comitia tributa*) również posiadały uprawnienie do rozpoznawania przestępstw zagrożonych karą grzywny, jednak postępowanie przed nimi było wszczynane przez edylów kurulnych w związku z ich kompetencjami w zakresie ochrony porządku i bezpieczeństwa w mieście. Przykłady procesów wszczętych przez edylów to np. sprawa Claudii zakłócającej porządek publiczny z 246 r. p.n.e. i proces przeciwko Milonowi z 56 r. p.n.e. Por. A. H. J. Greenidge, op. cit., s. 341–342; N. Scapini, op. cit., s. 127; por. też M. Kuryłowicz, *Tresviri capitales oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne*, „Annales UMCS”, sec. G, t. XL, 9 (1993), s. 71–79.

²⁴ B. Santalucia, *Processo penale...*, s. 180; N. Scapini, op. cit., s. 131.

²⁵ W. Kunkel, *Quaestio*, [w:] *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974, s. 46; B. Santalucia, *Processo penale...*, s. 180.

²⁶ Por. O. Robinson, *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore 1995, s. 1.

²⁷ J.L. Strachan-Davidson, op. cit., t. II, s. 5; N. Scapini, op. cit., s. 133. Charakterystyczną cechą tego trybunału było to, iż funkcjonował on w oparciu o prywatnoprawną procedurę wszczynaną na podstawie *legis actio sacramento* – W. Kunkel, *Quaestio...*, s. 45. Proces toczył się przed ławą sędziów przysięgłych złożoną z senatorów, którym przewodniczył *pretor peregrinus*, a wydane przez trybunał orzeczenie dotyczyło zasadniczo *sacramentum* – N. Scapini, op. cit., s. 133. Istotne zmiany w zakresie modelu postępowania przed tym sądem wprowadziła *lex Acilia repetundarum* – B. Santalucia, *Processo penale...*, s. 188.

Wydaje się, iż utworzona w 149 r. p.n.e. *quaestio de repetundis*, pomimo że była stałym trybunałem sądowym i rozpoznawała sprawy o czyny stanowiące przestępstwa, nie była jednak organem jurysdykcyjnym o charakterze *stricte* kryminalnym ze względu na prywatnoprawną procedurę, według której funkcjonowała oraz brak ustawowo ustalonej kary. Szerzej na temat *repetundae*: F. Pontenay de Fontette, *Leges repetundarum*, Paris 1954; F. Serrao, *s.v. repetundae*, NNDI, XV, 1968, s. 454–461; C. Venturini, *La repressione degli abusi dei magistrati romani ai danni delle popolazioni soggette fino alla lex Calpurnia del 149 a.C.*, BIDR 72 (1969), s. 19–87; idem, *Studi, sul „crimen repetundarum“ nell'età repubblicana*, Milano 1979; A. W. Lintott, *The Leges de repetundis and Associate Measures Under the Republic*, ZSS 98 (1981), s. 162–212.

sędziów stały się pewnym wzorem dla innych stałych trybunałów karnych tworzonych przez liczne *leges publicae* oraz *plebiscita*, które wyodrębniając nowe czyny kryminalne, jednocześnie ustalały odpowiednią dla nich procedurę oraz karę²⁸.

W okresie rządów cesarza Augusta poza postępowaniem zwyczajnym przed *quaestiones perpetuae* wykształcił się tzw. proces nadzwyczajny (*cognitio extra ordinem*), a wraz z nim nowy katalog organów sprawujących wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych²⁹. Charakterystyczną cechą tego systemu było swego rodzaju „wyzwolenie” procesów karnych spod reguł obowiązujących przed sądami przysięgłych³⁰. Ta „nowo odkryta wolność” przejawiała się w założeniu, iż organ jurysdykcyjny miał prawo swobodnego decydowania o kwalifikacji prawnej danego czynu kryminalnego oraz o zakresie jego wymiaru kary³¹. Pojawienie się nowej procedury z pewnością miało także na celu doprowadzenie do zdecydowanej ingerencji władzy cesarskiej w sferę sądownictwa karnego³². Bez wątpienia sprzyjał temu ogólny kryzys w funkcjonowaniu *iudicia publica*.

Wady systemu *quaestiones* polegały m.in. na niemożliwości poddania pod rozpoznanie sądu czynu, który nie był ustawowo spenalizowany przez ustawę powołującą dany trybunał, zwłaszcza w sytuacji popełnienia przez tego samego oskarżonego kilku *crimines*. Wiązał się z tym brak możliwości modyfikowania wymiaru kary z uwzględnieniem okoliczności podmiotowych i przedmiotowych przestępstwa³³. Korupcja oraz niski poziom intelektualny

Z polskich opracowań romanistycznych na ten temat: W. Mossakowski, *Accusator w rzymskich procesach de repetundis w okresie republiki*, Toruń 1994; P. Kołodko, *Wybrane przykłady nadużyć urzędników rzymskich w prowincjach przed uchwaleniem lex Calpurnia de repetundis*, [w:] *O prawie i jego dziejach. Księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolate pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, Białystok – Katowice 2010, t. I, s. 63–72.

²⁸ Tak V. Giuffrè, *La repressione criminale nell'esperienza Romana. Profili*, Napoli 1998, s. 47. Podobnie również – W. Mossakowski, *Powoływanie sędziów quaestiones perpetua w okresie republiki rzymskiej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Prawo” XXXV, 304 (1996), s. 69. Generalnie w skład każdej *quaestio* wchodziły dwie kategorie członków: przewodniczący trybunału oraz *iudices*, czyli sędziowie przysięgli – W. Mossakowski, *Powoływanie...*, s. 70. Funkcję przewodniczącego pełnił zasadniczo pretor (*pretor quaestionis*) lub *iudex quaestionis* powoływany z reguły spośród byłych edylów w przypadku braku wystarczającej liczby pretorów – B. Santalucia, *Processo penale...*, s. 196. Według O. Robinson na przewodniczących *quaestio* w przypadku braku pretora być może wybierano także osoby z listy sędziów przysięgłych. Potwierdzić tę tezę może występujący w źródłach termin *quaesitor*, odnoszący się według autorki do przewodniczących nie będących pretorami – O. Robinson, op. cit., s. 4; podobnie W. Litewski, op. cit., s. 42.

²⁹ N. Scapini, op. cit., s. 141. Ostatnio na temat *cognitio extra ordinem*: S. Giglio, *Il problema dell'iniziativa nella "cognitio" criminale. Normative e prassi da Augusto a Diocleziano*, Turin 2009.

³⁰ R.A. Bauman, *Crime and punishment in ancient Rome*, London 1996, s. 50.

³¹ Ibidem, s. 50–51.

³² Por. B. Santalucia, *Processo penale...*, s. 210.

³³ Ibidem, s. 209–210.

sędziów, wynikający głównie z braków w ich wykształceniu³⁴, sprawiały iż sposób funkcjonowania stałych trybunałów karnych pozostawiał wiele do życzenia³⁵. Wskazane przyczyny najprawdopodobniej skutkowały tym, iż sami oskarżyciele bez żadnego nacisku ze strony cesarza coraz częściej próbowali wnieść oskarżenie przed trybunał *perfecti urbi*³⁶. Następstwem takiego stanu rzeczy było zmarginalizowanie znaczenia sądownictwa *quaestiones* na rzecz *cognitio extra ordinem*³⁷.

Najważniejsze miejsce w nowym systemie organów zajął *princeps*³⁸, ale wraz z nim pojawiło się również sądownictwo cesarskich urzędników, zwłaszcza czterech prefektów: *urbi*³⁹, *praetorio*⁴⁰, *vigilum* i *annonae*⁴¹. Nowy cha-

³⁴ W. Kunkel, *Quaestio...*, s. 100.

³⁵ Por. A. H. M. Jones, op. cit., s. 96.

³⁶ W. Kunkel, *Quaestio...*, s. 100.

³⁷ Według W. Litewskiego (op. cit., s. 52) ostateczne zwycięstwo *cognitio extra ordinem* nad zwyczajnym postępowaniem przed stałymi trybunałami miało miejsce na przełomie II i III w. Na temat zmierzchu jurysdykcji *quaestiones perpetuae* oraz wypierania jej przez system *cognitio extra ordinem*: E. Costa, *Crimini e pene da Romolo a Giustiniano*, Bologna 1921, s. 84; R.A. Bauman, *The leges iudiciorum publicorum and their Interpretation in the Republic, Principate and Later Empire*, ANRW 13.2 (1980), s. 126; B. Santalucia, *La cognitio extra ordinem in materia criminale*, [w:] *Lineamenti di storia del diritto romano*, Milano 1979, s. 504 i n.

³⁸ Por. R. A. Bauman, *Crime and punishment...*, s. 5. Według B. Santalucii kompetencje sądowe cesarza były realizowane w trzech zasadniczych formach – idem, *Diritto e processo penale...*, s. 100; idem, *Processo penale...*, s. 212–213. Po pierwsze, mógł on „wywołać” (por. K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006, s. 178) dowolną sprawę poprzez przyjęcie jej do rozpoznania jako sąd pierwszej instancji lub też wszczęcie postępowania przed właściwym trybunałem. Po drugie, miał on władzę rozpoznawania odwołań od decyzji magistratur oraz podległych mu urzędników wydanych w Italii lub na prowincjach, sprawując w ten sposób funkcję sądu apelacyjnego. Po trzecie, cesarz mógł także przekazać kompetencję do rozpatrzenia danej sprawy odpowiednim urzędnikom lub senatowi.

³⁹ Głównym zadaniem prefekta miasta przez cały okres cesarstwa była *custodia urbis*, obejmująca zarówno ochronę miasta Rzymu przed wszelkimi zamieszkami, rozruchami, jak też inwigilowanie wszystkich „podejrzanych elementów”. Natomiast zakres uzyskiwanych przez prefekturę uprawnień podlegał na przestrzeni czasu pewnym przemianom, które zdaniem S. Rucińskiego można podzielić na trzy zasadnicze okresy: okres dominacji zadań policyjno-administracyjnych (od Tyberiusza do Trajana); okres rozwoju uprawnień sądowych (od Hadriana do Septymiusza Sewera); okres stabilizacji uprawnień urzędu (od Karakali do Dioklecjana) – S. Ruciński, *Prefectus Urbis. Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego cesarstwa*, Poznań 2009, s. 227–228.

⁴⁰ Początkowo do zadań prefekta pretorianów należało jedynie dowodzenie cesarską strażą przyboczną – J. Zabłocki, A. Tarwacka, op. cit., s. 103. Z czasem zaczął on również brać udział w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości poprzez rozpoznawanie pojedynczych spraw przekazywanych mu przez cesarza – A.H.M. Jones, op. cit., s. 98. W II w. prefekt pretorianów stał się już najwyższym organem zarówno w systemie cesarskiego sądownictwa, jak i w państwowej administracji – A.H.J. Greenidge, *Roman Public Life*, New Jersey 2003, s. 390.

⁴¹ Działania *prefectus vigilum* skupiały się na ściganiu oraz karaniu sprawców mniej poważnych przestępstw, takich jak podpalenie, włamanie, kradzież, paserstwo czy też włóczęgostwo – A. Berger s.v. *prefectus vigilum*, op. cit., s. 644; A.H.M. Jones, op. cit., s. 97; S. Ruciński, op. cit., s. 186. *Prefectus annonae* pełnił natomiast pieczę nad zaopatrzeniem miasta w żywność (*cura annonae*). Do jego kompetencji należało sprawowanie jurysdykcji karnej w sprawach o przestępstwa związane z jej handlem – A.H.M. Jones, op. cit., s. 97; B. Santalucia, *Processo penale...*, s. 215.

rakter przybrało także orzecznictwo senatu, który w tym okresie uzyskał wreszcie status regularnie funkcjonującego sądu⁴². Specyficzną cechą toczonego się przed tym organem postępowania było to, iż z jednej strony zawierało ono elementy charakterystyczne dla *cognitio extra ordinem* (np. możliwość rozpatrywania kilku spraw w jednym procesie, dyskrecjonalność w zakresie wymiaru kary), ale z drugiej, przyjęło w wielu kwestiach konstrukcję właściwą dla procedury *quaestiones perpetuae*⁴³. Na prowincjach jurysdykcję w ramach *cognitio* sprawowali natomiast namiestnicy⁴⁴.

Summary

The catalogue of the Roman jurisdiction bodies competent in the criminal cases had been changing throughout the history of the Roman state and was closely connected with the type of the power exercised in the Empire.

In the Monarchy period a king was the only authority in the area of jurisdiction. He exercised his power alone or with the help of delegates, namely *quaestores parricidii* and *duumviri perduellionis*. After collapse of the Monarchy, jurisdiction over criminal cases fell within the competence of popular assembly, as well as magistrates *cum imperio*. The crisis in the proceedings of the comitia, connected with progressing degradation of *iudicia populi*, resulted in the development of a new category of judicial body competent in the criminal cases, namely permanent penal tribunals – *quaestiones perpetuae*. Another change of the way of exercising the power in the Roman state that took place during Principate, as well as malfunctioning of the sworn courts and growing corruption among members of tribunals were main reasons why the new judiciary system, known as *cognitio extra ordinem*, supported tribunals. As a result of these changes criminal jurisdiction fell within the competence of *princeps* and his officials.

⁴² Tak – W. Litewski, op. cit., s. 58; podobnie także O. Robinson, op. cit., s. 7; R.A. Bauman, *Crime and punishment...*, s. 5; J. Ermann, *Das senatus consultum de CN. Pisone patre und die Funktion des Consilium im römischen Strafprozess*, ZSS 119 (2002), s. 388. Szerzej na temat jurysdykcyjnej działalności senatu: F. De Marini Avonzo, *La funzione giurisdizionale del senato romano*, Milano 1957; J. Bleicken, *Senatsgericht und Kaisergericht. Eine Studie zur Entwicklung des Prozessrechts in frühen Prinzipat*, Göttingen 1962.

⁴³ B. Santalucia, *Processo penale...*, s. 220; O. Robinson, op. cit., s. 8.

⁴⁴ Ostatnio na temat *cognitio* namiestników – J. Harries, *Law and Crime in the Roman World*, Cambridge 2007, s. 28 i n.